

SEMINARE

t. 43 * 2022, nr 3, s. 61-73

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2022.3.04>

PIOTR URBAŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7982-5838> * piotrek.urbanski@94.gmail.com

Zgłoszono: 09.06.2022; recenzowano: 12.08.2022; zaakceptowano do publikacji: 15.10.2022

SCENA ZWIASTOWANIA (ŁK 1,26-38) I JEJ INTERPRETACJA W NOWOŻYTNYCH PROJEKTACH ARCHITEKTONICZNYCH BAZYLIKI ZWIASTOWANIA W NAZARECIE

THE ANNUNCIATION SCENE (LUKE 1: 26-38) AND ITS INTERPRETATION IN THE MODERN ARCHITECTURAL DESIGNS OF THE BASILICA OF THE ANNUNCIATION IN NAZARETH

Abstract

The Basilica of the Annunciation in Nazareth recalls the mystery of the Incarnation and hides the grotto where the angel Gabriel announced to Mary that she would become the Mother of the Messiah. The event of the Annunciation was described by St. Luke in his Gospel (Luke 1: 26-38). The modern temple was built in the 1960s and replaced the previous, smaller church. Antonio Barluzzi, an Italian architect known in the Holy Land, was originally commissioned to design and build the church. However, his design was not accepted, and the temple was erected by another Italian architect, Giovanni Muzio. Despite the scene of the Annunciation significantly influenced both architects, their designs differ not only in their architectural style, but also in theology.

Keywords: Annunciation, Mary, Nazareth, Basilica of the Annunciation, sacred architecture, Antonio Barluzzi, Giovanni Muzio, the influence of the text

Abstrakt

Bazylika Zwiastowania Pańskiego w Nazarecie wspomina tajemnicę Wcielenia oraz skrywa grotę, w której anioł Gabriel zwiastował Maryi, że zostanie Matką Mesjasza. Wydarzenie zwiastowania opisał w swojej Ewangelii św. Łukasz (Łk 1,26-38). Współczesna świątynia została wzniesiona w latach 60. XX wieku i zastąpiła poprzedni, mniejszy kościół. Pierwotnie zlecenie zaprojektowania i wzniesienia kościoła otrzymał znany w Ziemi Świętej włoski architekt Antonio Barluzzi. Jednak jego projekt nie został zaakceptowany i ostatecznie świątynię wznosił inny włoski architekt Giovanni Muzio. Pomimo że scena zwiastowania znacząco oddziaływała na obu architektów, to ich projekty różnią się od siebie nie tylko stylem architektonicznym, ale i teologią.

Słowa kluczowe: zwiastowanie, Maryja, Nazaret, bazylika Zwiastowania, architektura sakralna, Antonio Barluzzi, Giovanni Muzio, oddziaływanie tekstu

WSTĘP

Tajemnica Wcielenia Pańskiego (łac. *Incarnatio*) została uznana za jedną z najważniejszych i podstawowych nauk chrześcijańskich. Druga Osoba Trójcy Świętej, Jezus Chrystus, Syn Boży, przyjął ludzkie ciało i ludzką naturę. Stało się to w momencie zwiastowania Maryi w Nazarecie, co opisał ewangelista Łukasz w pierwszym rozdziale swojej Ewangelii (ww. 26-38). Anioł Gabriel przyniósł nowinę o tym, że będzie Ona Matką Syna Bożego. Scena ta stała się jednym z bardziej popularnych motywów artystycznych w dziejach sztuki chrześcijańskiej.

Niniejszy artykuł poświęcony jest interpretacji sceny zwiastowania (Łk 1,26-38) oraz historii oddziaływania tej perykopy (niem. *Wirkungsgeschichte*) na projekty świątyń w Nazarecie zaproponowane w połowie XX wieku (Szymik 2017, 127-140). Przez dwa tysiące lat w miejscu domu Maryi kilkakrotnie wznoszono świątynie poświęcone wydarzeniu zwiastowania. Za każdym razem kościół był burzony, by zostać odbudowany w nieco zmienionej formie. W połowie XX wieku przeprowadzono prace archeologiczne i odkryto pozostałości kilku świątyń i zabudowań minionych stuleci. Początkowo do zaprojektowania nowej świątyni zaproszono Antonia Barluzziego, jednak jego projekt nie został zaakceptowany. Ostatecznie bazylikę Zwiastowania Pańskiego w Nazarecie w latach 1960-1969 wznosił Giovanni Muzio.

1. PERYKOPA ŁK 1,26-38 I JEJ INTERPRETACJA

Scena zwiastowania Pańskiego została zachowana jedynie w Ewangelii św. Łukasza, ale jej echa można także odnaleźć w Mt 1,18-25 (Chrupcała 2005, 56). Zarówno w perykopie Łukasza jak i fragmencie u Mateusza podkreśla się, że poczęcie Jezusa jest wyłącznie wolą Bożą i dokonało się za sprawą Ducha Świętego w sposób dziewiczy, czyli bez udziału zaślubionego męża Maryi, Józefa (Karris 2001, 1042). Nie ma wątpliwości, że u podstaw relacji zachowanej przez Łukasza i Mateusza leżało to samo wydarzenie zwiastowania, na co wskazują podobieństwa w obu perykopach (Chrupcała 2005, 56).

Wydarzenie w Nazarecie opisane przez Łukasza jest częścią Ewangelii Dzieciństwa (Łk 1-2). Autor przedstawia naprzemiennie paralelne wydarzenia dotyczące poczęcia Jana Chrzciciela i Jezusa, a później ich narodzin. Scena zwiastowania przekazana przez św. Łukasza jest skontrastowana z wizytą anioła Gabriela w świątyni w czasie pełnienia służby przez Zachariasza (Keener 2000, 125). Autor wskazuje na delikatną różnicę w postawie pełnej zaufania młodej dziewczyny z Nazaretu oraz szczerzej, ale mniej głębokiej wierze Zachariasza.

Ewangelista rozpoczyna perykopę zwiastowania Maryi od umiejscowienia jej w czasie względem zwiastowania Zachariaszowi, które jest odnoszone do panowania króla Heroda Wielkiego panującego w latach 37-4 przed Chr. Autor wskazał bardzo dokładnie miejsce wydarzenia, czyli miasteczko Nazaret w Galilei.

Miejscowość ta nie jest wymieniana ani razu w Starym Testamencie. Nie pojawia się także w innych pismach międzytestamentalnych ani u Józefa Flawiusza czy pismach rabinicznych (Mickiewicz 2011, 106-122). Po raz pierwszy Nazaret wspomina się na kartach wszystkich Ewangelii jako określenie miejsca pochodzenia Jezusa. Badacze uważają, że była to niewielka osada, którą mogło zamieszkiwać około 150 mieszkańców (Karris 2001, 1042). Szacunki te zostały poświadczone przez archeologów, którzy w połowie XX wieku odkryli część zabudowań na zboczu góry, na północ od grotty zwiastowania (Jankowski 1983, 278-284). Obszar zabudowań odpowiada dzisiejszemu terenowi należącemu do franciszkanów, pomiędzy kościołem św. Józefa a bazyliką Zwiastowania (Chrupcała 2005, 92).

W scenie bierze udział Pan Bóg jako Autor posłania, anioł Gabriel oraz Maryja, nazwana tu dziewicą (gr. παρθένος). Określenie to oznacza młodą dziewczynę w nastoletnim wieku, która nie miała jeszcze kontaktów seksualnych z mężczyzną (Keener 2000, 125). Maryja była dziewicą zaślubioną Józefowi: znaczyło to, że nie przeniosła się jeszcze do domu małżonka. W tradycji żydowskiej okres od zaślubin do zamieszkania razem trwał około 12 miesięcy. W tym czasie zachowywano czystość, a następnie w czasie uroczystego obrzędu żona przenosiła się do męża, co było przypieczątowaniem małżeństwa (Mickiewicz 2011, 106-122).

Choć F. Mickiewicz uważa, że w narracji Łukasza brakuje jakiegokolwiek sugestii nt. miejsca zwiastowania, to zwrot z początku w. 28 „i wszedł do niej” może oznaczać, że miejscem zwiastowania był dom Maryi w Nazarecie (Mickiewicz 2011, 106-122). Można oprzeć to również na informacji z w. 56, który kończy narrację o nawiedzeniu Elżbiety. Maryja po odwiedzeniu Elżbiety „wróciła do swojego domu”. Pozostałości tego domu przechowane zostały w tradycji chrześcijańskiej do naszych czasów. Grota zwiastowania, jej otoczenie i sposób budowy domów zostaną omówione w części dotyczącej stanowiska archeologicznego.

Najważniejsze elementy sceny zwiastowania przez wieki były rozumiane w podobny sposób. Na pierwszy plan wychodzi postawa Maryi i skutki, jakie przyniosła jej decyzja. Syn Boży przyjął ludzkie ciało, aby zbawić człowieka. Ewangelista wspomina o okolicznościach czasu i miejsca, aby pokazać prawdziwość poczęcia Jezusa. Słowa pozdrowienia wypowiedziane przez anioła odegrały ważną rolę w mariologii oraz stały się źródłem modlitw przez Jej wstawiennictwo (łac. *Ave Maria*, pol. *Zdrowaś Maryjo*). W doktrynie Kościoła podkreśla się cnotę czystości, której źródłem należy szukać w postawie i życiu Maryi. Także Jej służebna postawa uznawana jest za wzór podporządkowania się woli Boga. Autor Ewangelii kontrastuje Jej biedne i proste życie z chwałą, która ma Ją spotkać, o czym mówi hymn *Magnificat* wyśpiewany przy nawiedzeniu Elżbiety. Zaprezentowany kontekst sceny zwiastowania oraz postawa Matki Jezusa znacząco ukształtowały teologię zwiastowania i wcielenia Syna Bożego przekazaną w tradycji Kościoła. Oddziaływanie perykopy zwiastowania na architektów można zauważyć w rozwiązaniach architektonicznych obecnych w projektach bazyliki Wcielenia autorstwa A. Barluzziego oraz bazyliki Zwiastowania G. Muzia.

2. KOŚCIOŁY NAD GROTĄ ZWIASTOWANIA W NAZARECIE

Miejsce zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie w Nazarecie zapamiętane było przez chrześcijan i upamiętnione wielokrotnie w ciągu wieków. Tak jak w wielu świętych miejscach w Ziemi Świętej, podobnie w Nazarecie w okresach supremacji chrześcijan wznoszono świątynie, które były burzone w czasie wojen i dominacji ludów wyznających inne religie. Bazylika wzniesiona w XX wieku miała być hołdem dla zwiastowania, a także być dostosowana do rosnącego ruchu pielgrzymkowego oraz pełnić funkcję świątyni dla lokalnej wspólnoty.

2.1. Historia zabudowań nad grotą zwiastowania w Nazarecie

Prace archeologiczne w Nazarecie na terenie, który od XVII wieku należy do franciszkanów prowadzono kilkakrotnie (Baldi 1982, 277-280). Kustodia Ziemi Świętej, powołana do ochrony miejsc świętych, otrzymała ruiny poprzednich bazylik od emira Fachr ad-Dina, a gwardianem tego miejsca w 1620 roku został Tomasz z Nawarry. Dopiero około 1730 roku władze tureckie pozwoliły w miejscu zwiastowania wzniesić świątynię, którą w 1871 roku trzeba było rozbudować. Prowadzono także prace archeologiczne wokół grotty zwiastowania, które ukazały pozostałości poprzednich świątyń. W latach 20. XX wieku uznano, że świątynia jest zbyt mała i należy zaplanować budowę nowej bazyliki (Halevi 2009, 27-55). Najobszerniejsze prace dostarczające obfitego materiału naukowego przeprowadził w 1955 roku Bel-larmino Bagatti (Bagatti 1993, 1103-1105). Wykopaliska były możliwe dzięki decyzji o rozebraniu XVIII-wiecznej świątyni i planach budowy nowej w tym samym miejscu. Bagatti prowadził prace wokół grotty zwiastowania, odkrywając fundamenty bazyliki krzyżowców, następnie pozostałości świątyni bizantyjskiej oraz innych starszych zabudowań judeochrześcijańskich. Nieco na północ od terenu kościoła Bagatti odkrył ruiny budynków mieszkalnych Nazaretu z czasów Jezusa. Grota zwiastowania, która stanowiła tylną część domku Maryi, znajdowała się na południowym krańcu odkrytej miejscowości (Bagatti 1993, 1104).

W najniższej warstwie, pod posadzką kościoła bizantyjskiego, archeologowie odkryli pozostałości zabudowań i artefakty charakterystyczne dla synagog II i III wieku (Baldi 1982, 277-280). Badania pozwoliły stwierdzić, że w istniejącej zabudowie mieszkalno-gospodarczej urządzono miejsce spotkań lokalnej wspólnoty. Na tynku pochodzącym z tego okresu odkryto inskrypcję XE MAPIA, skrót od pierwszych słów pozdrowienia anioła gr. Χαίρε oraz imienia Μαρια (Bagatti 1993, 1104). *Poświadcza to pobożność i kult Matki Jezusa w miejscu zwiastowania jeszcze przed soborem efeskim w 431 roku, kiedy to kult maryjny rozwinął się powszechnie* (Chrupcała 2005, 94).

W późniejszej warstwie Bagatti odkopał fundamenty kościoła z okresu bizantyjskiego (Bagatti 1993, 1104). W odróżnieniu od Judei, gdzie z inicjatywy cesarza Konstantyna Wielkiego wznoszono wielkie bazyliki, kościół w Nazarecie powstał prawdopodobnie nieco później, ponieważ Egeria, która odbyła swoją pielgrzymkę

w końcu IV wieku, wspomina tylko „wielką i wspaniałą grootę” (Murphy-O’Connor 2001, 333-335). Po raz pierwszy o świątyni bizantyjskiej mówi anonimowy pielgrzym z Piacenzy, pisząc ok. 570 roku: „Dom Najświętszej Maryi został przekształcony w bazylikę” (Tzaferis 1993, 1103; *Do Ziemi Świętej* 1996, 240). Wiek później Arkulf mówi już o dwóch kościołach: pierwszym w miejscu domu św. Rodziny w centrum miejscowości oraz drugim w miejscu zwiastowania (Tzaferis 1993, 1104; *Do Ziemi Świętej* 1996, 334-335).

Mimo późnych świadectw pisanych uważa się, że bazylika bizantyjska nad domem Maryi została zbudowana w okresie 384-427 po Chr. Argumentem za taką datacją mają być odkryte mozaiki podłogowe z krzyżem chwalebny (łac. *crux gemmata*) oraz inne znaki krzyża na posadzce (Baldi 1982, 277-280; Bagatti 1993, 1104)¹. Przyjmuje się, że świątynię wzniósł Konon, a stwierdzenie to opiera się na odkryciu mozaiki z inskrypcją „Dar Konona, diakona z Jerozolimy” (Murphy-O’Connor 2001, 333-335). Świątynia była niewielka, miała podłużny kształt (40 m długości) i poprzedzona była dziedzińcem, natomiast od południa znajdowały się zabudowania klasztorne (Baldi 1982, 277-280). Absyda tej bazyliki (9x16 m) znajdowała się na wysokości grotty zwiastowania (Jankowski 1983, 278-284). Całkowitego zniszczenia tego kościoła dokonali Persowie, najeżdżając ziemie Bizancjum w 614 roku, a bazylika pozostawała w ruinie przez kilka wieków.

Nową, okazałą bazylikę wznieśli krzyżowcy po zajęciu Ziemi Świętej w 1099 roku. Fundatorem kościoła nad domem Matki Bożej był normański książę Galilei, Tankred. Trójnawowa świątynia o rozmiarach 30 x 75 m wyglądem przypominała wielkie katedry romańskiej Europy. Krzyżowcy tak wznieśli budowlę, że grotta znalazła się w północnej nawie. Zachowali także skaliste wzgórze otaczające dom Maryi (Baldi 1982, 277-280). Świątynię tę odwiedził i opisał ruski pielgrzym Daniel, który odwiedził Ziemię Świętą w 1106 roku (Murphy-O’Connor 2001, 333-335). Fundamenty, fragmenty ścian i absyd bazyliki, którą zniszczył mamelucki sułtan Bajbars w 1263 roku, zostały odkopane i zachowane we współczesnej świątyni z XX wieku.

Aż do XVIII wieku grotta zwiastowania otoczona była gruzami. Przybyli tutaj franciszkanie, otrzymali ziemię i wznieśli niewielką świątynię w 1730 roku. Powołana Kustodia Ziemi Świętej odegrała znaczącą rolę w zachowaniu grotty zwiastowania i do połowy XIX wieku franciszkanie byli jedynymi przedstawicielami Kościoła katolickiego w Ziemi Świętej. W 1847 roku papież Pius IX powołał nowe struktury kościelne w Ziemi Świętej i przywrócił Łaciński Patriarchat Jerozolimy².

---

¹ Mozaiki podłogowe z krzyżem zostały zakazane w 427 roku, w okresie panowania cesarza Teodozjusza II, dlatego uważa się, że bazylika powstała przed jego dekretem.

² Łaciński Patriarchat Jerozolimy powołano po zdobyciu Ziemi Świętej przez krzyżowców w 1099 roku. Gdy łacinnicy zostali wygnani z Akki w 1292 roku, patriarcha przeniósł się na Cypr. W XIV wieku opiekę nad katolikami w Palestynie przejęli franciszkanie, a patriarcha rezydował w Rzymie do 1847 roku.

2.2. Antonio Barluzzi i jego projekt bazyliki Wcielenia w Nazarecie

Antonio Barluzzi urodził się w 1884 roku w Rzymie (Secco Suardo 2013, 7-15; Madden 1964). Ukończył studia inżynierskie na tamtejszym uniwersytecie La Sapienza. W 1912 roku wyjechał z bratem Giulio do Palestyny, która wówczas należała do Turcji Osmańskiej, aby zaprojektować włoski szpital. Po I wojnie światowej powrócił do Ziemi Świętej, gdzie zlecono mu pierwsze projekty bazyliki Konania w Getsemani oraz bazyliki Przemienienia na górze Tabor. W ciągu blisko trzydziestu lat pracy w Palestynie zaprojektował i wybudował lub poddał renowacji wiele miejsc kultu oraz budynków użyteczności publicznej. Jednym z jego marzeń był projekt świątyni w Nazarecie.

Po raz pierwszy o budowie nowego kościoła w rodzinnym mieście Jezusa pomyślał kustosz F. Diotallevi w 1924 roku (Halevi 2009, 27-55). Uzyskał poparcie papieża Piusa XI i zaprzagnął powierzyć projekt bazyliki włoskiemu architektowi Antonio Barluzziemu, który był już rozpoznawalny w Ziemi Świętej ze względu na wykonanie pierwszych projektów. Mimo podjęcia projektu, z nieznanых przyczyn prace zostały przerwane. Do tematu powrócono, gdy kustoszem był A. Gori (1937-1949), a Barluzzi był już szanowanym autorem wielu kościołów. We wszystkich dotychczasowych projektach Antonio Barluzzi próbował przez architekturę i ornamenty przekazać tajemnicę, którą niesie fragment Biblii upamiętniający dane wydarzenie. W jego odczuciu Nazaret był miejscem domu św. Rodziny i dorastania Jezusa, ale szczególnie miejscem zwiastowania Maryi przez anioła Gabriela, czego pamiątką jest grotta w Nazarecie. Nowa świątynia wzniesiona w tym miejscu miała wyrażać hołd dla tego wydarzenia, a przez to oddać cześć tajemnicy Wcielenia (Halevi 2009, 27-55).

Bazylika Barluzziego miała górować nad położonym w dolinie Nazaretem (Halevi 2009, 27-55). Jej ogrom miał przykuwać uwagę i przypominać o misterium Boga, który z miłości do człowieka zaprzagnął przyjąć ludzkie ciało. Wnętrze miało skłaniać człowieka do oddania chwały Bogu za Jego plan zbawienia, który ziścił się w przyjściu Chrystusa. Wszystko to wydarzyło się w domku Maryi, po którym pozostała grotta. Ponad nią architekt zaplanował ołtarz ukryty pod wysokim baldachimem – cyborium. Całość – grotta z ołtarzem i baldachimem – pełniła funkcję konfesji, podobnie jak w rzymskich bazylikach. Podkreśleniem tego świętego miejsca miała być ogromna kopuła, zwieńczona spiralną latarnią i krzyżem, umieszczona centralnie nad miejscem zwiastowania. Kościół oparty był na planie równoramiennego krzyża greckiego. W planie Barluzziego ramiona krzyża (transepty) rozchodzą się na cztery strony od centralnie umieszczonej kopuły, a pomiędzy ramionami znajdują mniejsze kaplice. Na zewnątrz kopułę otaczają cztery wieże poświęcone czterem ewangelistom jako symbol głoszenia tajemnicy Wcielenia we wszystkich kierunkach świata. Wymiary kościoła to 90 m szerokości i długości, natomiast wysokość od posadzki do krzyża na szczycie kopuły to 72 m (Halevi 2009, 27-55).

Świątynia miała powstać w stylu eklektycznym, czyli łączącym różne motywy architektoniczne, który był widoczny w już zrealizowanych projektach włoskiego architekta (Simhony 2022; Halevi 2009, 27-55). Barluzzi stosował w nich eklektyzm pod postacią historycyzmu, nawiązując do dawnych motywów romańskich, bizantyjskich i syryjskich (Szuro 2022). Spośród różnych rozwiązań architektury modernistycznej Barluzzi chciał wykorzystać tylko jedno unowocześnienie. Zaplanował, by konstrukcję świątyni wykonać z żelbetu, a następnie pokryć ją jasnym, lokalnym kamieniem (Halevi 2009, 27-55).

Włoski architekt zaplanował najdrobniejsze szczegóły (Halevi 2009, 27-55). Oprócz planu budynku postarał się o harmonijne dekoracje, które cechowała prostota nawiązująca do życia Matki Bożej podporządkowanego woli Boga. Ustawienie figur świętych miało mieć znaczenie symboliczne, a każdy element dekoracji kierować myśli i modlitwy na tajemnicę Wcielenia. Barluzzi wskazał również, jak ma zostać ułożona posadzka, zaplanował układ konfesjonałów oraz postarał się o wyeksponowanie fragmentów kościoła krzyżowców tam, gdzie to było możliwe. Pozostałe struktury, których nie udało się wkomponować, chciał przenieść do franciszkańskiego muzeum (Simhony 2022).

Antonio Barluzzi w swoim projekcie pragnął podkreślić majestat wydarzenia zwiastowania, które miało duże znaczenie w historii zbawienia. Dlatego chciał zbudować kościół wielkich rozmiarów, a przy projekcie pracował z pietyzmem i precyzją. Stąd też układ świątyni, w którym grotta miała stanowić centralne miejsce. Czystość i prostota życia Maryi odwzorowana została w delikatnych kształtach świątyni i białym kamieniu.

Projekt bazyliki był gotowy w 1941 roku, ale z powodu II wojny światowej, a następnie wojny izraelsko-arabskiej w 1948 roku został odłożony w czasie i opublikowany przez Kustodię Ziemi Świętej dopiero w 1954 roku (Halevi 2009, 27-55). Barluzzi wykonał wiele szkiców świątyni, model w skali 1:100, a także otrzymał akceptację przełożonego generalnego franciszkanów L. Bello. Model zaprezentowano na wystawie sztuki sakralnej w Rzymie w 1950 roku, gdzie został przyjęty pozytywnie. Projekt był promowany przez nowego kustosza G. Faccio (1950-1955), a także – w celu zebrania potrzebnych funduszy na budowę – przez prasę katolicką na świecie. Kustodia uzyskała pozwolenia na budowę od państwa Izrael i w grudniu 1954 roku kustosz Faccio w czasie ogromnej ceremonii wmurował kamień węgielny pod budowę bazyliki zgodnie z projektem Barluzziego. Franciszkanie uporządkowali teren, rozebrali stary kościół, przenieśli cmentarz i rozpoczęli prace archeologiczne.

W połowie 1954 roku projekt Barluzziego nagle spotkał się z ostrą krytyką (Halevi 2009, 27-55). Francuskie czasopismo *L'art sacré* opublikowało artykuł dominikanina Maurice'a H. Lelonga, w którym autor uznał, że projekt jest monstrialny i należy powstrzymać powstanie bazyliki. Do Kustodii Ziemi Świętej zaczęły spływać inne głosy krytyki, podkreślające wysokie koszty budowy oraz ogrom świątyni w porównaniu do niewielkiej wspólnoty parafialnej Nazaretu. Krytykowano także

niewystarczające wyeksponowanie wykopalisk archeologicznych oraz styl eklektyczny, a przez to brak nowoczesności.

W obronie Barluzziego stanął kustosz Faccio, ale to nie pomogło. Pomimo wmurowania kamienia węgielnego i rozpoczęcia prac do Nazaretu napływały głosy sprzeciwu podkreślające samowolne działania kustosza Faccio w budowie zbyt wielkiego kościoła. 14 lipca 1955 Kongregacja Kościołów Wschodnich wydała dekret ograniczający prawa Kustodii Ziemi Świętej, podporządkowując ją Łacińskiemu Patriarsze Jerozolimy (Halevi 2009, 27-55). Kilka miesięcy później Faccio stracił swój urząd przed końcem kadencji, a na jego miejsce powołano wikariusza generalnego A. Lazzieriego (1955-1957), a następnie kustosza A. Polidoriego (1957-1962) (*I custodi nella storia* 2022). Antonio Barluzzi w liście do włoskiego ambasadora w Izraelu w 1956 roku pisał, że nie wierzy, że jego projekt nie zostanie zrealizowany, a wykonana praca pójdzie na marne (Halevi 2009, 27-55). Barluzzi miał nanieść poprawki na swój projekt, ale Kongregacja ich nie przyjęła. W 1958 roku kustosz Polidori odrzucił projekt A. Barluzziego i powołał na stanowisko innego włoskiego architekta.

2.3. Giovanni Muzio, jego projekt i budowa bazyliki Zwiastowania w Nazarecie

Giovanni Muzio urodził się w Mediolanie w 1893 roku. Pierwotnie zaangażowany w ruch faszystowski, został reprezentantem włoskiego nurtu sztuki zwanego *Novecento*. Po II wojnie światowej tworzył prace zgodnie z nurtem modernistycznym i brutalizmem (Simhony 2022). Styl ten charakteryzuje się wykorzystaniem nowoczesnych metod, w tym odkrytych konstrukcji żelbetowych i uproszczonych dekoracji. Według N. Simhony brutalizm jest stylem, który wpisuje się w program artystyczny przyjęty na Soborze Watykańskim II, ponieważ podkreśla otwartość i uniwersalność Kościoła³. Muzio wznosił wiele świątyń, głównie franciszkańskich, a także budynków instytucji państwowych w Mediolanie i okolicach. Po raz pierwszy trafił do Izraela w 1958 roku, gdy zlecono mu projekt bazyliki Zwiastowania.

Budowa świątyni trwała dziesięć lat, a konsekrował ją kard. G. Garonne 25 marca 1969 roku w uroczystość Zwiastowania Pańskiego (Baldi 1982, 277-280). Jednym z głównych założeń Muzia było wyeksponowanie rezultatów prac archeologicznych i skonstrastowanie ich z nową bazyliką (Simhony 2022). Swoimi murami kościół objął większość pozostałości świątyń poprzednich wieków. Mury bazyliki krzyżowców zostały otoczone nowymi i na tym samym planie Muzio wznosił swój budynek. Nie tylko plan, ale także zewnętrzna elewacja nawiązują do czasów średniowiecznych. Bazylika miała przypominać twierdzę, dlatego jej żelbetowa konstrukcja od zewnątrz została pokryta jasnym kamieniem (podobnie jak u Barluzziego). Kościół zatem znacząco odróżnia się od otaczającego go arab-

---

³Zgodnie z opinią N. Simhony, Giovanni Muzio wyprzedzał wykorzystaniem brutalizmu, jako stylu otwartości, dotychczasowe rozwiązania architektury sakralnej. Nowy sposób pojmowania Kościoła i liturgii, a poprzez to także kształtu świątyni, zaakceptowano niedługo później w dokumentach soborowych.

skiego miasta. Poczucia separacji dodaje także południowy i zachodni mur (od wewnątrz krużganek) oddzielający poświęcony obszar od miasta. Z konstrukcji twierdzy wyłania się szara kopuła, której kształt i wewnętrzne zdobienie przypominają odwrócony kwiat lilli, symbol czystości Matki Bożej. Projekt jest mniejszy niż założenia Barluzziego, ponieważ wymiary kościoła to 44,6 m długości i 27 m szerokości, a kopuła sięga wysokości 55 m (Halevi 2009, 27-55)⁴.

Koncepcja G. Muzia zakładała, że pozostałości świątyni minionych wieków powinny być dobrze wyeksponowane w nowej świątyni, ponieważ świadczą o autentyczności grotty zwiastowania (Simhony 2022). Z tego powodu architekt zaprojektował dwa kościoły umieszczone jeden nad drugim. Dolny pełni funkcję sanktuarium i muzeum, zachowując przy tym nastrój kontemplacji, mistycyzmu i skupienia wokół miejsca zwiastowania (Baldi 1982, 277-280). Niewielka ilość żelbetowych podpór ma dawać poczucie ogromnej przestrzeni. Świątynia górna została przeznaczona na cele liturgiczne lokalnej łacińskiej wspólnoty parafialnej i poświęcona została Maryi, Matce Słowa (Jankowski i Sztuk 2021, 219-225). W planie znalazł się ciekawy element architektoniczny, którym jest ośmioboczny „oculus”, otwór znajdujący się w posadzce górnej bazyliki bezpośrednio pod kopułą, łączący ją z dolnym kościołem. Został zamierzony jako główne źródło światła dla dolnej części budynku. Ośiem boków otworu symbolizuje duchową drogę od zwiastowania (grotty) do zmartwychwstania Jezusa (kopuły) (Simhony 2022).

Warto zaznaczyć, że Giovanni Muzio zaprojektował jedynie konstrukcję bazyliki oraz jej elewację pokrytą płaskorzeźbami (Halevi 2009, 27-55). Nie wchodził w kwestie zagospodarowania wnętrza, ponieważ franciszkanie zaprosili innego artystę, który zaplanował i wykonał mozaiki w absydach, oraz sprowadzili wizerunki Matki Bożej z różnych regionów świata. Wyraźnym elementem brutalizmu G. Muzia są odsłonięte elementy konstrukcji żelbetowej, zdobione okrągłymi zagłębieniami, a także ostre kąty i nowoczesne płaskorzeźby na obu fasadach. Światło wpada nie tylko przez kopułę, ale także przez niewielkie i wąskie okna, co podkreśla nawiązanie do średniowiecznych twierdz⁵. Elementem jego projektu był także podwieszany dziedziniec na poziomie górnej bazyliki, który przykrywał i chronił położone na północ od bazyliki pozostałości zabudowań starożytnego Nazaretu.

Jak wspomniano, włoski architekt zaprojektował także elewację, w tym dwie fasady (Chrupcała 2005, 184-189). Mniejszą, południową fasadę wypełnia tekst modlitwy „Salve Regina”. Ponad trójdrzwiowym portalem umieszczona jest odlana figurka Maryi oraz balkon błogosławieństw. Znacznie większa, lekko wklęsła zachodnia fasada została wysunięta nieco przed konstrukcję świątyni, a po obu jej stronach umieszczone zostały dwie przysadziste wieże. Inskrypcje i płaskorzeźby fasady są syntezą tajemnicy Wcielenia. Płaskorzeźby przypominają o wydarzeniu zwiastowania: anioł i Maryja oraz łaciński tekst modlitwy „Anioł Pański”: „ANGELUS DOMINI NVNTIAVIT MARIAE” w pierwszym wierszu oraz „VERBUM

⁴Projekt Barluzziego zakładał rozmiary 90 x 90 m oraz 72 m wysokości.

⁵N. Simhony uważa, że styl fasady kościoła nawiązuje do zabudowań na Piazza Miracoli w Pizie.

CARO FACTVM EST ET HABITAVIT IN NOBIS” w drugim. Pomiędzy inskrypcjami znajdują się płaskorzeźby czterech ewangelistów. Po lewej stronie wypisane są słowa protoewangelii (Rdz 3, 15), a po prawej prorocтво Izajasza o dziewicy (Iz 7,14). Fasadę wieńczą pionowe okna zbiegające się ku umieszczonej centralnie wysokiej na 3 m figurze Chrystusa.

Plan G. Muzia w swoich ogólnych założeniach nie odbiegał znacząco od wizji Barluzziego. On również podkreślał centralne położenie groty zwiastowania. Choć nie znajduje się ona w geometrycznym centrum jego świątyni, to pusta przestrzeń dolnego kościoła skłania do koncentracji na miejscu zwiastowania i medytacji tajemnicy Wcielenia. Muzio pragnął poprzez skonstrastowanie użytych materiałów uwypuklić dwie istotne cechy Matki Jezusa: Jej ubogie życie, do czego odwołują się surowe ściany kościoła, oraz cnotę czystości, co wyrażają białe zdobienia kopuły.

3. PORÓWNANIE PROJEKTÓW

Projekty bazyliki w Nazarecie miały na celu ukazanie tajemnicy Wcielenia opisaną przez św. Łukasza (Łk 1,26-38). Na temat projektu G. Muzia można powiedzieć dużo więcej, ponieważ został on ostatecznie zrealizowany. W przypadku projektu Barluzziego należałoby przeprowadzić dalsze szczegółowe badania nad jego założeniami. Pozwoliłoby to lepiej rozumieć różnicę w oddziaływaniu perykopy o zwiastowaniu na jego plan oraz odmiennosc od projektu G. Muzia⁶.

Projekt Antonia Barluzziego różnił się w swoich założeniach od projektu Giovanniego Muzia. Celem Barluzziego było wybudowanie takiej świątyni, która przybliży człowieka do Bożej chwały wypływającej z wydarzenia zwiastowania. Wcielenie miało swój cel w odkupieniu człowieka, dlatego jest nieodłącznym elementem historii zbawienia. Plan bazyliki zakładał centralne ułożenie groty zwiastowania, a następnie ołtarza, baldachimu i kopuły ponad miejscem zwiastowania. Układ krzyża greckiego podkreślał centrum, którym jest grota domku Maryi. Proste dekoracje świątyni miały być wykonane z jasnego kamienia, który przykrywałby konstrukcję żelbetową. Pozostałości poprzednich świątyń miały być widoczne, ale nie stanowiły w projekcie najważniejszego elementu. Jedną z ważniejszych cech projektu były duże rozmiary bazyliki. Dla Barluzziego i franciszkanów Nazaret był jednym z najważniejszych miejsc w Ziemi Świętej, dlatego ogromna świątynia miała podkreślać znaczenie wydarzenia oraz tajemnicy Wcielenia.

Projekt Giovanniego Muzia w swoich założeniach miał odpowiadać na krytykę wobec projektu Barluzziego (Halevi 2009, 27-55). W powstałej na jego podstawie bazylice pozostałości pierwszego baptysterium, absyda kościoła bizantyjskiego oraz mury kościoła krzyżowców zostały odrestaurowane i wyeksponowane w dolnej bazylice. Absydę bizantyjską zaadaptowano do sprawowania liturgii, a przed wejściem do groty zwiastowania ustawiono ołtarz. Wykorzystując brutalizm, G. Muzio wpisał

⁶ Projekt Barluzziego został wydany w Jerozolimie w 1954 roku pod tytułem *A Nazaret risorge il Santuario dell'Incarnazione: presentazione del progetto*.

się również w oczekiwania budowy bazyliki z wykorzystaniem nowoczesnych materiałów i technik. Wewnątrz dominują konstrukcje żelbetowe. Kolejnym elementem krytyki wobec pierwszego projektu był ogrom budynku, dlatego G. Muzio zmienił układ, proponując mniejszą prostopadłościenną bryłę wraz z mniejszą kopułą. Jedyne argument o kosztach budowy nie został wzięty pod uwagę. Barluzzi zakładał, że budowa jego kościoła pochłonie około miliona dolarów, ale koszt budowy bazyliki G. Muzia był dwukrotnie wyższy (Halevi 2009, 27-55).

M. Halevi uważa, że odrzucenie projektu Barluzziego miało znaczenie polityczne (Halevi 2009, 27-55). Krytyka projektu przez francuskie czasopismo była bezzasadna, o czym napisał kustosz Faccio w liście do redakcji. Podkreślił, że Nazaret jest tak ważnym miejscem, że domaga się dostojnego pomnika ukazującego chwałę Bożą w tajemnicy Wcielenia. Barluzzi naniósł poprawki na swój projekt, ale nadal nie spełniał on oczekiwań krytyków. Kościół w Nazarecie stał się symbolem sporu franciszkańskiej Kustodii z Kongregacją Kościołów Wschodnich. Prefekt tej kongregacji, francuski kardynał E. Tisserant, negował budowę tak dużego kościoła, ponieważ sprzeciwiał się powiększaniu wpływów Kościoła łacińskiego kosztem katolickich Kościołów wschodnich⁷. Sam Barluzzi uważał, że przyczyną odrzucenia projektu jest francuskie stronnictwo w Kongregacji (Secco Suardo 2013, 13). Faktem jest, że większość krytyki płynęła z Francji, a G. Muzio miał dużo lepsze relacje z Francuzami niż jego włoski poprzednik. Izraelska autorka nie dostrzega w projekcie Muzia żadnych nowych metod i rozwiązań architektonicznych poza wykorzystaniem żelbetu w konstrukcji świątyni, podobnie jak to miało miejsce w projekcie Barluzziego⁸.

N. Simhony poddała refleksji historię powstania bazyliki Zwiastowania oraz centralnej synagogi w Nazarecie (Simhony 2022). Synagoga została wzniesiona dla nowej wspólnoty żydowskiej, która po wojnie izraelsko-arabskiej osiedliła się na wzgórzu ponad Nazaretem, zakładając miasto Nazaret Illit (hebr. Nazaret Górny). Motywacją do budowy synagogi był projekt wielkiego kościoła w Nazarecie, a celem stało się podkreślenie żydowskiej obecności w nowym osiedlu. Izraelska autor zauważa paralele w historii projektów obu budynków (Simhony 2022). Pierwszy projekt bazyliki został powierzony A. Barluzziemu, natomiast projekt synagogi miał przygotować izraelski architekt M. Ben Uri. Oba projekty zostały odrzucone, a prace przekazano nowo wybranym architektom. Projekt bazyliki przejął G. Muzio, a projekt synagogi – N. Zolotov. Co więcej, nowe projekty cechował brutalizm i odsłonięte konstrukcje betonowe. Bazylika to w uproszczeniu prostopadłościan przykryty kopułą, natomiast synagoga to sześcian przykryty odwróconą kopułą. Dlatego można sądzić, że oba projekty prowadzą swoisty dialog (Simhony 2022)⁹.

⁷ Głównie Kościoła grekokatolickiego, którego wierni stanowili większość.

⁸ Sam projekt miał być wzorowany na wcześniej wykonanym przez tego architekta kościele san Antonio w Varese w pobliżu Mediolanu.

⁹ Władze Izraela próbowały wykorzystać nawiązania architektoniczne w synagodze i bazylice do przyciągnięcia turystów do Nazaretu Górnego, co zakończyło się niepowodzeniem. Bazylika Zwiastowania stała się światowym centrum pielgrzymek, a synagoga jest lokalną salą modlitewną.

ZAKOŃCZENIE

Obaj architekci projektów kościoła w Nazarecie próbowali na swój własny sposób oddać teologię wydarzenia zwiastowania. Antonio Barluzzi kilkakrotnie podkreślał charakter budowli, używając terminu „bazylika Wcielenia” i uznając, że świątynia ma być hołdem dla tej tajemnicy. Giovanni Muzio miał się skupić na samej scenie zwiastowania i pokazaniu towarzyszącego jej nastroju. Dlatego zaprojektował sanktuarium koncentrujące uwagę na grocie, oddzielone od przestrzeni liturgicznej – kościoła górnego. W jego planie znalazło się także wyraźne podkreślenie pozostałości poprzednich świątyń, aby jeszcze wyraźniej powiedzieć o autentyczności tego miejsca. Obaj architekci w podobny sposób chcieli przekazać ideę czystości Maryi poprzez wykorzystanie jasnych barw: Barluzzi w dekoracji kamieniem, a Muzio w dekoracji kopuły. Wnętrze dolnego sanktuarium projektu Muzia ma kierować myśli i wyobrażenia do prostego i ubożego życia Maryi. Odmienne podejście cechowało plan Barluzziego, dla którego cała świątynia miała być wyrazem czci i chwały, a także dziękczynienia za wcielenie Syna Bożego. Rozmiar zaprojektowanej przez niego świątyni miał podkreślać doniosłą wagę tego wydarzenia, a także istotną rolę Kościoła w świecie. Barluzzi nie stawiał na przepych, ale na proste dekoracje z kamienia, które miały kierować wzrok ku górze, gdzie dominowała ogromnych rozmiarów kopuła.

Oba projekty są wyrazem czerpania inspiracji przez architektów z kart Ewangelii. Z pewnością dalsze badania nad notatkami i rękopisami oraz projektami pozostałych świątyń A. Barluzziego w Ziemi Świętej pomogą zrozumieć wypracowany styl i wykorzystane motywy w tym niezrealizowanym projekcie, a także wzorce, które zaczerpnął G. Muzio. Prowadzenie badań nad oddziaływaniem Ewangelii na istniejące już projekty kościołów, zarówno te zrealizowane, jak i odrzucone, może być również drogą, którą wykorzysta współczesna architektura sakralna.

BIBLIOGRAFIA:

- Bagatti, Bellarmino. 1993. Nazareth. Excavations. W: *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, t. 3, red. Ephraim Stern, Ayelet Lewinson-Gilboa i Joseph Aviram, 1103-1105. Jerusalem: The Israel Exploration Society & Carta.
- Baldi, Donato. 1982. *W ojczyźnie Chrystusa: przewodnik po Ziemi Świętej*, tłum. Aleksander Kowalski. Kraków: Franciszkanie (Reformaci).
- Chrupcała, Lesław. 2005. *Nazaret. Kwiat Galilei: uwertura misji Jezusa*. Kraków: Fundacja Komisarjat Ziemi Świętej.
- Halevi, Masha. 2009. *The Politics Behind the Construction of the Modern Church of the Annunciation in Nazareth*. *The Catholic Historical Review*, 96(1), 27-55.
- I custodi nella storia*. Dostęp 19.05.2022. <https://custodia.org/it/i-custodi-nella-storia>.

- Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV-VIII w.)*, red. Piotr Iwaszkiewicz. 1996. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jankowski, Stanisław. 1983. *Przewodnik po Ziemi Świętej*. Rzym: Delegatura Biura Prasowego EP.
- Jankowski, Stanisław i Dariusz Sztek. 2021. *Przewodnik po Ziemi Świętej*. Warszawa: Wyd. Salezjańskie.
- Karris, Robert. 2001. Ewangelia według Świętego Łukasza. W: *Katolicki Komentarz Biblijny* red. Raymond Brown, Joseph Fitzmyer i Richard Murphy, 1042. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Keener, Craig. 2000. *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Madden, Daniel. 1964. *Monument to glory; the story of Antonio Barluzzi, architect of the Holy Land*. New York: Hawthorn Books.
- Mickiewicz, Franciszek. 2011. *Ewangelia według św. Łukasza. Cz. 1: Rozdziały 1-11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*. Częstochowa: Edycja św. Pawła.
- Murphy-O'Connor, Jerome. 2001. *Przewodnik po Ziemi Świętej*, tłum. Mariusz Burdajewicz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Secco Suardo, Giovanni. 2013. Antonio Barluzzi: una storia nella storia. W: *Un architetto Romano in Terra Santa. Antonio Barluzzi (1884-1960)*, 7-15. Gerusalemme: Fondazione Terra Santa.
- Simhony, Naomi. 2022. *The Central Synagogue of Nazareth Illit and its architectural dialogue with Nazareth's Basilica of the Annunciation*. Dostęp: 19.05.2022. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00660-2>.
- Szuro, Stanisław. 2022. *Antonio Barluzzi (1884-1960) – „Architekt Ziemi Świętej”*. Dostęp 19.05.2022. <https://izrael24.pl/antonio-barluzzi-26-03-2022/>.
- Szymik, Stefan. 2017. Historia oddziaływania tekstu (Wirkungsgeschichte) a studium Nowego Testamentu. *The Biblical Annals*, 51(1), 127-140.
- Tzaferis, Vassilios. 1993. Nazareth. Identification and history. W: *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, t. 3, red. Ephraim Stern, Ayelet Lewinson-Gilboa i Joseph Aviram, 1103. Jerusalem: The Israel Exploration Society & Carta.